

بیست و یکویں صدی ٹی براہوئی زبان نا آخت، ویل وگڑتیک

جلیل احمد مینگل

ایم فل سکالر، شعبہ براہوئی جامعہ بلوچستان کونٹہ

ڈاکٹر منظور بلوچ

لیکچرار، شعبہ براہوئی جامعہ بلوچستان کونٹہ

Abstract

According to UNESCO 2008 report, 2500 languages are endangered in the world, 27 of them exist in Pakistan. Brahui language is also one of them. In this research paper it would be try to shed some spotlight on the real status of Brahui language, whether the Brahui language is endangered or it is still safe. According to UNESCO report the cause of endangerment of Brahui language is because of the less speakers but at the same time it is interesting to note here that Brahui speakers are present from Balochistan to Afghanistan, Iran and Turkmenistan. The real cause of endangerment of the Brahui language will be tried to evaluate in this article.

Key words: Brahui Language, endagere, UNESCO report

بیست و یکویں صدی انفارمیشن ٹیکنالوجی، علم و ادب نا صدی اے۔ دا صدی ٹی چندی مسئلہ غاک ام مومن آبریرہ۔ دا مسئلہ غاتیان منٹ نا تعلق دنیا نا متکن انگا زبان براہوئی تون ام ارے۔ دا فتنیان غٹ آن اہم و حیران کروک آ مسئلہ براہوئی زبان نا معدومیت نا اے۔ براہوئی زبان نا متکنی نا باروٹ روسی پٹ و پول کروک ایم۔ ایس۔ اینڈرونوف پاک کہ براہوئی اے دراوڑی خاہوت آن جتامنگ نا تاریخ اے 3000 مست مسیح پاننگا نے (اینڈرونوف، 181980)۔ براہوئی زبان نا

شمار پاکستان نا قدیم انگا زبان تیبٹی مریک۔ دا زبان نابناء و قدامت ناباروٹ ماہرین لسانیات و براہوئی زبان ناتینا بھاز انگا پٹ و پول کروک آک ام اندہن پارہ (بیدار، 2014، 10)۔ اسہ جاگہ نس قدیم انگا زبان تاباروٹ پاننگا نے کہ ”پوسکن آ زبانتک قدیم انگا زبان تاسیبو اے ہلیسا چریگے ہیل کیرہ“ (فاروقی، 2016، 182)۔ مگہ ننا زبان و ادب نابھاز انگا علم بردار آک براہوئی زبان نامعدومیت ناگرتی ء مُستی پین رنگ تریسا تالان کرینو یا تو دا قک براہوئی زبان نامتکنی و ارزشت آن واقف انس یا دا قک اسہ خاص ء سوچ سینارداٹ براہوئی زبان نامعدومیت ناہیت ء حقیقت ء پدشاغسا تالان کرینو۔ داسوچ ء مونی انگ سٹی یونیسکو نا 2008 ء ناہور پورٹ ء ہراٹے کہ دینا نا 2500 زبان تے گرتی ٹی پاننگا نے و پاکستان ٹی ساڑی 27 زبان تے ہراقتیبٹی براہوئی زبان نا پین ام اداراء۔ اگہ براہوئی زبان ء 1972 ء و 1982 ء نامردم شماری نارداٹ گرتی ٹی پاننگا کہ تو اسہ ہیت نس اس۔ انتہہ کہ داسال تامردم شماریک لسانی بنیاد آ ہلویر۔ ہراناسوب آن براہوئی زبان پاروک آتاگونشت ناباروٹ سامتتو۔

اندہن اگہ ایلومردم شماری تاجاچ ہلنگے ہراقتیبٹی براہوئی زبان ء ایلوزبان تیان جتا شمارکننگا تو براہوئی زبان پاروک آتا تعداد ہر مردم شماری ٹی ودیباختنگک۔

1901 ء ٹی غٹ آہندوستان ٹی براہوئی زبان پاروک آتاگونشت مُسہ لکھ آن خوک اسکہ۔
1911 ء ٹی بلوچستان ٹی اوفنا آبادی 167787 اس۔ 1931 ء نامردم شماری ٹی داگونشت ودیبا
224425 مس۔ پاکستان نا اویکومردم شماری 1951 ء نارداٹ بلوچستان ٹی براہوئی زبان پاروک
آتاگونشت 262463 اس و براہوئی زبان پاروک آتاگونشت نا نسبت ٹی بلوچستان ٹی اریٹمیکو نمبر آ
نسر۔

1961 ء نامردم شماری ہمو وخت آمس، ہراتم کہ ملک نئی مارشل لگاسس۔ جھالادان نا
براہوئی پاروکا قبیلہ خاک مش تیبٹی نسر وداڑان بیدس دامردم شماری تاج ناموسم ٹی مس۔ داٹوتیبٹی بھاز آ

براہوئی خاہوت آک تخ آن بچنگ کن باسن انگا علاقہ غاتیا کارہ۔ ولد امام د مردم شماری ٹی براہوئی پاروک آتا گونشت 365772 نشان مننگا نے (براہوئی، 1982، 37، 38)۔

دا اعداد و شمار بیرہ بلوچستان ٹی براہوئی زبان پاروک آتا۔ ولے دازبان نا پاروک آک بلوچستان آن بیدس پیشن نا علاقہ غاتیبی اسہ بھلوکچ سیٹی آباداریر۔

کامل القادری پاک کہ؛ براہونیک بلوچستان آن بیدس سندھ، جاندی اوغانستان، دے ٹکی ایران۔۔۔۔ ٹی ام بھلوکچ سیٹی آباداء۔ ولے اوفا گونشت نا باروٹ پک سماف۔ اسہ اندازہ سینا رداٹ داوخت آبراہوئی پاروک آتا گونشت کم وود بیست لکھ مرو (براہوئی، 1982، 33)۔

ایم۔ ایس۔ ایندرونوف نارداٹ براہوئی اسہ دراوڑی زبان اسے۔ دپاکستان ٹی بنیادی وڑاٹ قلات و ہری پور نا علاقہ غاتیبی و کوئٹہ نادا پارا پارا نا علاقہ غاتیبی و کراچی نا علاقہ غاتیبی، اندہن پاکستان ناسیسی علاقہ غاتیبی ایران و افغانستان اسکان پاننگ۔

براہوئی پاروک آتا غٹ گونشت نا باروٹ معلومداری اف، اوفاک تینے بلوچ آتیاں جتا پاپسہ، ہراناسوب آن مردم شماری ٹی اوفا گونشت آن معلومداری مننگ مفک۔ 1961ء نامردم شماری نارداٹ 366000 بندغاک تینا لہمی زبان براہوئی پارینو۔ (151000 پاروک آک قلات نا علاقہ غاتیبی، 108000 کوئٹہ نا علاقہ غاتیبی، 38000 حیدرآباد نا علاقہ غاتیبی و 27000 کراچی نا علاقہ غاتیبی)۔ پاکستان و افغانستان ٹی ساڑی 86000 بندغ آک ہراک کہ تینا ارٹمیکو زبان براہوئی پارینو۔ براہوئی پاروک آک ملک نا جنوب شمالی علاقہ غاتیبی آباداء۔ اوفاک تینا سہد ارتون اوارشوراوک و چیچانسور نا نیام ٹی آباداریر۔ ایران ٹی براہوئی پاروک آک ملک ننادے ٹکی علاقہ غاتیبی ہرا کہ پاکستان و افغانستان ناسیم آباداء (سبزوار آن بمپور اسکان)۔ براہوئی پاروک آتا دا ڈیہہ تیبی آبادی ہرا کہ تقریباً اسہ اندازہ سے۔ دافرض کننگا نے کہ 25000 آن 100000 اسکان افغانستان و ایران ٹی آباداء۔ یونین آف سویٹ سوشلسٹ ریپبلک ٹی براہوئی

پاروک آتا اسہ چنکو گوشت نس ترکمانستان ٹی آبادارے۔ اگہ نن پاکستان ٹی منہ عشرہ ٹی براہوئی پاروک آتا تیزی ٹی و دسا آبادی ء حساب کین تو (1911ء ٹی 146300، 1951ء ٹی 218600، 1961ء ٹی 365800)۔ داڑان ساتمک کہ داوخت اسکان براہوئی پاروک آتا غٹ گوشت و دسا 400000 آن 1500000 اسکان سرمنسے (Andronove، 1980، 15)۔ بڑز کوشت آتیبی براہوئی زبان ناپاروک آتا کچء مون آتخسا یونیسکونا رپورٹ ء نن ساڑی آدورٹی اسہ مفروضہ نس پاننگ کینہ۔ انتے کہ یونیسکونا دارپورٹ و بی بی سی نازبان تاگرٹی ناباروٹ مضمون ہراٹی زبان تاگرٹی ٹی مننگ ناسوب آک اوزبان تیبی ہیٹ کروک آتا کم انگا تعداد ء پاننگانے۔ ولے داوخت اسکان براہوئی زبان پاروکا تاگوشت اووڑاف۔ داکان بیدس زبان تاگرٹی ٹی مننگ نامنہ سوب آتے دہن ام پاننگانے:-

(i) دنیاٹی ہرازبان تاتاے سرمنگ ناپاننگانے اوفتیبی پاکستان نابیسٹ و ہفت زبانک ام اوار اریر۔ ہرافتیبی براہوئی، بلتی، مائیا، پورک، پھلور، کلاشہ، خوار بہادر واہی، چلیسو، دامیلی، ڈوماکی، گوارباٹی، گاور، جاد، کاٹی، خووار، کنڈل شاہی، اورمری، پھلورا، سوی، سپٹی، طوروالی، اوشوجو، واکی، دیدیغاروزنکساری اوار ء (بی بی سی۔ 2009ء)۔

براہوئی زبان آن بیدس ایلوغٹ زبان تامعدومیت ناسوب دا زبان تیبی ہیٹ کروک آتا کم انگا کچء پاننگانے۔ ولے براہوئی زبان ٹی ہیٹ کروک آتا کچء تو لکھ آتیبی ء۔

(ii) نوزدہ میکو صدی نا آخر و بیست میکو صدی نابناء ٹی ہرا تم بیماری یا وابان تالان مننگ آن یا قبائلی جنگ آتا سوب آن بھلو کچ اسیبی بندغ آتا اموات مس ہراناسوب آن زبان تامعدومیت نا گرٹی ودی مس۔ (Vari، 213)

(iii) اسہ گرٹی ٹی مروک آ زبان ہمو زبان ء ہراناپاروک آتا بھلو کچ سیبی کہنگ ناسوب آن تعداد کم مریسا کے یا اولک اسہ پین زبان سیبی تینا زبان ء بدل کیر۔ زبان ہمو وخت آختم مریک ہرا تم اونا

پاروک آک باقی ریٹنگس دہن انگ زبان ۽ اسہ مردہ زبان کس پاننگ۔ اگہ اسہ زبان سیناچو پاروک کس مف تو بالاخر دہن انگ زبان معدوم مریک۔ (Graddol-1997)

(iv) بھاز وخت دہن مریک کہ حکومت بیرہ اسہ زبان سینا شوندری کن تینا غٹ و سائل آتے استعمال کیک و ایلوچنکا زبان تے راج ٹی، سکول یا ایلو جاگہ غاتیا استعمال کیک تو ایلو زبان تیا توجہ کم مریک (Lalmalsawma, 2017)۔

دا ام اسہ حقیقت اسے کہ براہوئی زبان ۽ چندی وہیل آک اریر۔ ہرانا سوب آن دا زبان تینا ایلو ترقی یافتہ انگہ مسایہ زبان تنون ام گام مننگ کتہ نے۔

”پٹ پول کروک آتا مون آبراہوئی تینا اینونا حیثیت اٹ چاہندار ۽۔ دا تین کنگ کہ نوک لٹریچر آن بیدس پین بچو ادب براہوئی ٹی ساڑی اف۔ ڈینس برے پاک کہ براہوئی بیرہ ادب آن خالی اف، دا مصنوعی کاریم تیان بیدس تینا نوشت ۽ مون آدنگ کتہ نے۔ براہوئی پاروک آبندغ آتا بھلا تعداد نا خواندہ ۽، مچے بھاز ہرا کہ خوانگ و نوشت آن چاہندار ۽ پیشن نا تعلیم آن تینے سرسبب کرینو لے تینا لمسی آ زبان کن بچو حقیقی ۽ گام اس ہر فتنو“ (Andronove, 1980, 19)

”دا مننگ کیک کہ براہوئی دا وخت اسکان اسہ ادبی زبان اس جوڑ مننگ کتہ نے ہر مسئلہ دا اسکان حل طلب ۽۔ دا حقیقت آن بیدس دا نا انتظامی آ کاریم تینی ساڑی مفنگ، براہوئی نوشت ٹی عربی و فارسی حروف آتا زیات استعمال مننگ، ادبی فیصد تانہ مننگ نا بریر، گرائمر و تدریسی آ کتاب آتا غیر موجودگی، دہن انگ سکول آتا غیر موجودگی ہراڑے براہوئی زبان ٹی خوانفنگا کہ، دا زبان ٹی مستقل وڑاٹ کتاب و جرائد آتا چھاپ مفنگ و دافتیان بیدس چندی پین سوب آک ہرا فک براہوئی زبان نا وجود ۽ ایلو نوشتہ مروک و ترقی یافتہ انگ زبان تا فہرست ٹی اسپہ سا“ (Andronove, 1980, 20)۔

سائنسی نصاب و اصطلاح غا دا زبان ٹی دا وخت اسکان بچو کاریم کس متنے۔ بین الاقوامی

ادب نا ترجمہ ہر اکہ اسہ زبان سینا شوندارى ناکسرس مننگ کیک ولے براہوئی زبان ٹی دهن ء چچو کاریم نلس ساڑی اف۔ اندهن انگامواد آتے ترجمہ کننگانے ہرافتے آن براہوئی زبان ء چچو فاندہ نلس رسینگتنے۔ دازبان ٹی معیاری تنقید واصطلاح سازی ناضرورت ارے۔

نن داپاننگ کینہ کہ بیست ویکمی صدی ٹی براہوئی زبان چچو صورت ٹی معدوم مننگ کپک ولے ایلو ہیبت دام ارے کہ چندی وہیل آتاسوب آن براہوئی زبان ایلو ترقی یافتہ انگا زبان تا فہرست کٹی اوارام اف۔ دهن کہ سندھی زبان ء ہراناشوندارى ناسوب ایلو زبان تیبی ساڑی مواد آتے تینا لمئی آبولی ٹی ترجمہ کننگ ء۔ اواینوا وقتا غٹ نصاب سندھی زبان ٹی ساڑی ء وپاکستان ناترقی کروک آزابان تیبی اوارے۔

ارٹمیکو دا کہ اگہ نن بیست ویکمی صدی نا ہیبت ء کین ہرا کہ سائنس وانفارمیشن ٹیکنالوجی نا صدی ء ودا صدی ٹی ہرزبان ء داڑتون ام گام مروئی تمک۔ انفارمیشن ٹیکنالوجی ناترقی عالمگیریت ء تیز کرینے ودا دنیا چھنک / مختصر مریباء۔ معلومات دونی کننگ کن بھلو کچ سیدی انٹرنیٹ نامک ء بلنگک ء و دادے دوست تخنگک ودا سرپند مننگ کہ دا ذریعہ اسہ ڈیہہ سینا شوندارى ٹی فاندہ مند مروا مرکہ ترقی کروک آڈیہک اریر۔

امرکہ عالمگیریت کثیرالزبانی پاروک آتیکن گرتی ودی کننگ ء۔ اندهن زیات آن زیات بندغاک بھلا زبان تاذیہا انحصار کننگ ء ہرا کہ اینوانٹرنیٹ ٹی استعمال مننگ ٹی ء۔ ہراناسوب آن چھنکا زبانا تک ختم مننگ نا آخری حد آسلوک ء۔ یخین اٹ داڑان دامعلوم مریک کہ دنیا نا ہفت ہزار ((7000 زبان تاپنجاہ فیصد)) (50% ده یا بیست سال ٹی ختم مرو۔ (ITO,21)

انفارمیشن ٹیکنالوجی نادا صدی ٹی ہرزبان ء تینے ٹی ہمو ضرورت آتے پوروکروئی تمک ہرافتا کہ ضرورت ء۔ دهن کہ چندی زبانا تک ہر شعبہ ٹی ترقی کریبہنا نو مگہ براہوئی زبان داسکان تینا ہمو مننگن انگاروایت ء برجانتخانے۔

بلوچستان ٹی واکڈیم انگا زبان (براہوئی) ناشوندارى کنگڑاس وسيلہ غاک ساڑى ارير۔
 ہراقٹيی یونیورسٹی آف بلوچستان، براہوئی اکیڈمی پاکستان، براہوئی ادبی سوسائٹی، اندھن اخبار و
 رسائل، ریڈیو و ٹی وی نامنہ گھنٹہ، ہراقٹین اٹ اسہ زبان سینا زندہ تنگک وشوندارى کن بگا زکم ء۔ دا
 رداٹ ذمہ دار و پامدار آتے بھاز زیات و بھلوکچ سیٹی کاریم و دا گھڑتی ء گھڑتی آمبار انگ و دا تا اے
 سرى کن عملی وڑاٹ مونابنگ ناگر ء۔ ہراقک کہ براہوئی زبان ناشوندارى ورکھ کن کار آمد ثابت
 مریر۔

بڑو کو حقیقت آتے مد نظر تخسا داسفارشات آتے ترتیب مننگانے:-

- (i) براہوئی زبان ناغٹ لہجہ غا تا چا ہندار ہراقک ادب آن واقف مریر، مکک ہلیسا پرائمری آن
 ہلیس پی۔ ایچ۔ ڈی اسکان نصاب ء جوڑ کنگے۔ تانکہ منہ مخصوص انگا بندغ آک ہراقک کہ اسہ
 متعصب ء سوچ اس تخیرہ، اوفتیان براہوئی زبان نابروک آنسل ناجان چٹے۔
- (ii) ماہرین تعلیم سائنسی اصطلاح جوڑ کیر وایلو زبان تھیٹی ساڑی نصاب و ادب نا کتاب آتے
 براہوئی زبان ٹی ترجمہ کنگ تانکہ دا زبان ٹی ہیئت کروک آتے تینا لمی آ زبان ٹی تعلیم دوئی کنگ ٹی
 آسرائی مرے۔
- (iii) نظریاتی و سیاسی اختلاف آتے زبان و ادب ناشوندارى ٹی اوار کنگپ۔
- (iv) براہوئی زبان و ادب نا اخد در کہ ادارہ غاک اریر بیرہ براہوئی زبان نارکھ وشوندارى کن تینا
 وسائل آتے کاریم ٹی اتیر۔
- (v) براہوئی زبان و ادب نا ادارہ غاک ہراقٹيی بلوچستان یونیورسٹی نا کڑدغٹ آن زیات ء،
 داڑے ذمہ دار انگا عہدہ غا تینا ہمو بندغ آتے تولفنگے ہراقک کہ لسانی و قبائلی تعصب آن مریر و تینا
 ذاتی عناد آتیکن ہمو عہدہ استعمال کپس۔
- (vi) تخلیقی وڑاٹ نوشت کار تے تینا کڑد ء ادا کنگ ناگر ء۔

(vii) اینونا جدید دنیا نا خواست آتا رداٹ پٹ و پول نا پارہ غابنگ و زبان علمی و سائنسی مواد منگ نا ضرورت۔

(viii) زبان نا گارمروکا لوظ آتے نہ بیرہ مچ کنگ بلکن اوقتا استعمال و تالانی نا ذمہ واری ادا کنگ نا ہم ضرورت ارے۔

کھٹیا:-

اقوام متحدہ نا رپورٹ کہ اوٹی چندی زبان تنون اوار براہوئی زبان نا ہم ایسری نا گرتی نا درشانی کننگانے۔ یقین اٹ اسہ گرتی نا ہیئت اسے۔ اگہ زن حقیقت امنہ کین تو دارپورٹ آن بیدس ہم ننے داگرتی نا درشانی کروئی کہ ننا زبان ہراوڑناویل آتا گواچی اگہ زن اوقتا ایسری کاٹم کاٹم اٹ تنون۔ او عملی وڑٹ داڑکن گام گچ کتون توننا زبان اے اینونہ تو بروکا وخت نا چیلنجز آتا مومن اٹ ختم منگ آن کس تونگ کپک۔ اتنے کہ دنیا نا تاریخ اٹ چندی زبانک اے ہراتا ننے بیرہ ذکر رسینگ۔ یاگڑا او عجائب گھرنا زبان جوڑ مسونے۔ دارداٹ غٹ آن مست تو زبان نا معدوم منگ نا گھرتی اے گھرتی اس خیال کنگ نا گرج۔ کہ داڑان ہمو سوب آتسکان رسینگ اٹ آسانی مریک، کہ اوانت وجہ غاک منگ کیرہ ہراتیان زبان ختم منگ نا پارہ غا انگلی اے واوہرا خطرہ غاکوہرانا زبان اے پلویڈ کرینو۔ اتنے کہ تانکہ حقیقت پسندی آن کاریم الگپر و ہمو وخت اسکان ہمو اسباب آتسکان رسینگ مشکل اے اوتانکہ سوب آتسکان رسینگ مفک ہمو وخت اسکان اونا ازالہ یا ایسری کن ہجو گام گچ نس ارننگ ہم مفک۔

کتاب آک

- براہوئی، عبدالرحمن، (1982)، براہوئی زبان و ادب کی مختصر تاریخ، مرکزی اردو بورڈ لاہور۔
 برے، ڈینس، (1907, 1908, 1909)، براہوئی زبان، کلکتہ۔
 بیدار، عبدالقیوم، (2014)، براہوئی نسائی ادب کا تحقیقی و تنقیدی مطالعہ، براہوئی اکیڈمی کوئٹہ۔
 فاروقی، ابوبکر، (2016)، تراجم کے مباحث، سٹی بک پوائنٹ کراچی۔
 مجتبیٰ، حسن، (21 فروری 2009)، بی بی سی اردو۔

Andronove, M.S (1980), The Brahui Language, NAUKA PUBLISHING

HOUSE, Central Department of Oriental Literature, Moscow.

Crystal, David (2002), Language Death, Cambridge University Press.

Lalmalswma, By David (2017-01-07), India Speaks 780 Languages, 220 Lost in last 50 years-Survey, Reuters Blog.

UNESCO (27-28 August 2008), INTERNATIONAL CONFERENCE,

Globalization & Languages; Building on Our Rich Heritage, TOKYO

JAPAN.